

ВІКТОР БУРЛАЧУК,

доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу соціології культури та масової комунікації Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

VICTOR BURLACHUK,

Doctor of Sciences in Sociology, Leading Research Fellow at the Department of Sociology of Culture and Mass Communication, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

bouurlatchouk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6197-0356>

Влада як джерело ризику¹

Дослідження ризику ми пов'язуємо, як правило, з тим чи тим рішенням, незвідка з політичним. У пропонованій статті я проаналізую ризику, пов'язані з використанням самого інструменту влади.

Дослідження влади як джерела ризику передбачає визначення двох цих за-садових понять. Виходячи з цього, спершу я спробую з'ясувати, що слід розу-міти під владою та в якому відношенні вона перебуває із ризиком. За підставу візьмемо концепції влади, розроблені найвпливовішими теоретиками кінця ХХ століття, Мішелем Фуко і Нікласом Луманом, котрі залишили по собі спеціальні праці, присвячені відносинам влади.

М. Фуко для аналізу влади вживає спеціальний термін *gouvernementalité* (англ. *governmentality*), що його можна перекласти як «урядовість». Цим тер-міном Фуко позначив новий напрям аналізу влади, що послугувало створен-ню нового дисциплінарного поля, позначеного як *Governmentality Studies* [The Foucault, 1991]. Одна із головних особливостей цього напрямку полягає в тому, що влада вже не мислиться у перспективі держави. Поняття урядовості не варто ототожнювати з «урядом» чи «державним управлінням».

На відміну від Фуко, головна заслуга Н. Лумана в розробленні концепції вла-ди полягає в тому, що владу він почав розглядати як специфічну форму ко-мунікації. Таке розуміння влади може спричинити в читача внутрішній опір, оскільки на перший погляд суперечить очевидним фактам. Влада завжди ото-тожнюється з апаратом примусу: армією, поліцією, в'язницею, секретними

1 Статтю підготовлено в рамках виконання НДР № 0120U101665 «Системні ризики неста-більного суспільства: бідність, соціальна напруженість, культура інволюція».

службами тощо. Натомість тут ідеться про щось майже нематеріальне, лишень про комунікацію.

Слід зазначити, що розуміння влади як комунікації Н. Луман успадковує від Т. Парсонса як свого вчителя. Однак Луман суттєво розширює і поглиблює його концепцію. Дослідження влади як комунікації, з точки зору Лумана, не означає дослідження якогось окремого специфічного її прояву. Теорія влади як засобу комунікації має вичерпати всю сутність влади і відповісти на всі питання про її природу. Розуміння влади як комунікації, коли відмовляються розглядати її суб'єкт-об'єкту природу, в певному сенсі корелює з концепцією влади, розроблюваною Мішелем Фуко.

Основний пафос, що об'єднує обидві концепції, спрямований проти ідеології суб'єкта, де суб'єкт владарювання є одним з ефективних засобів і образів влади. Як для Фуко, так і для Лумана влада іманентна своїм власним проявам, вона синхронна будь-яким перетворенням у макроструктурах суспільства і перебуває не поза, а всередині них. Це означає, що поза нею не існує нічого, що могло б її визначати.

Обидва мислителі виходять з того, що хибно описувати владу в термінах привласнення та припускати, що вона може бути привласнена й перебувати у володінні того чи іншого державного інституту, або ж приписувати її домінуювальному політичному суб'єктові: класу, партії, групі чи особистості. Мислити владу — означає мислити її поза суб'єкт-об'єктивними відношеннями. Владу не можна привласнити в тому сенсі, що привласнення влади є дія не «суб'єкта», а самої влади.

Владу не можна привласнити, позаяк вона не є чієюсь власністю, влада завжди є відношення. Відносини влади — це відносини, в яких одні впливають на дії інших. Здійснення влади — це особливого типу дія, спрямована на інші дії. І коли Фуко заявляє, що влада не пірамідальна, але сегментарна та лінійна, що вона здійснюється через суміжність, а не через висоту і віддаль, то тут можна знайти певну близькість його уявлень до ідей Н. Лумана.

Влада як символічно генералізований засіб комунікації

Свою комунікативну концепцію влади Луман розгортає в послідовний систематичний опис. Комунікативну природу влади він уточнює за допомоги поняття «символічно генералізований засіб комунікації». Спробуємо описати це важливе для розуміння Луманової концепції влади поняття. Для цього треба розглянути ще низку інших, пов'язаних із даною концепцією понять. Наприклад, селективність повідомлення. Для Лумана комунікація реалізується тільки тоді, коли в ній усвідомлюється селективність повідомлення. Селективність повідомлення означає, що для того, аби щось передати в якості інформації, необхідно обрати щось із-поміж тих фактів, подій, думок, ідей, які оточують людину. Комунікація виникає як результат вибору (селекції), і цей вибір має бути сприйнятий іншим, на кого ця комунікація спрямована. Вибір, переданий у комунікації, може бути прийнятий, схвалений («так») або не прийнятий, відкинутий іншим («ні»). Можливість відхилення вибору постійно присутня в комунікації,

що може стати підґрунтям конфлікту, і це дає підстави Луманові говорити, що всі соціальні системи потенційно конфліктні.

Вибір між «так» і «ні» не може бути керованим через мовний код, оскільки мова містить в собі обидві можливості. Користуючись тільки знанням мови, ми не можемо обґрунтувати свій вибір між «так» і «ні». Тому в суспільстві крім мови формуються спеціальні інститути, які забезпечують можливість селекції в необхідному обсязі.

У простих суспільствах ця функція виконується за посередництва узвичаєних конструкцій реальності, що включають повсякденні знання, міфи, забобони тощо. Тут немає потреби в спеціалізованих засобах, які б зумовлювали і регулювали мотивацію прийняття селективних пропозицій, і тут ще достатньо мови з її потенціалом інформації, ствердження і заперечення.

Лише у більш розвинених суспільствах формується потреба в диференціації мовного коду, коли потенціалу мови з її можливостями ствердження і заперечення виявляється недостатньо. Історичним імпульсом для появи нових засобів комунікації став винахід писемності, що вивела комунікативний потенціал за межі інтеракції, коли з'явилася необхідність для формування мотивації прийняття змісту комунікації. Я, наприклад, приймаю, а не відхиляю певну інформацію, бо вона «істинна» або тому, що вона відповідає традиції, або тому, що вона відповідає законам. Відбувається подвійне кодування мови: перший код — це можливість відповідати «так» або «ні», а друге кодування відбувається в результаті дії символічно генералізованого засобу комунікації, що містить код «істина–хиба» або «законно–незаконно» тощо. Інакше кажучи, важко відхилити інформацію, якщо їй приписується істинність, або відмовитися виконати якусь дію, якщо її невиконання загрожує санкціями.

Відповідальним за друге кодування, на думку Лумана, є символічно генералізований засіб комунікації, і він відповідає за успішність цієї комунікації, за те, щоб мотивувати учасника комунікації до прийняття повідомлення. Комунікативні засоби передбачають ситуації, в яких існує можливість вибору з боку кожного з учасників і здійснюється зв'язок добору і мотивації, який, своєю чергою, здійснюється за допомоги символічної генералізації.

Що означає «генералізація» в понятті символічно генералізованих засобів комунікації? Візьмімо ситуацію, коли мас-медіа стверджують, що аби не заразитися вірусом Covid-19, необхідно вакцинуватися. Розгляньмо головні механізми розуміння цього судження. Передусім ми оцінюємо це судження під кутом зору істини/брехні. Режим генералізації цього судження виникає через брак знання конкретних обставин, що призвели до формування цього судження. Внаслідок різноманітних обставин (відсутність фахової освіти, неможливість брати участь в лабораторних дослідках, віддаленість у часі та просторі тощо) це судження не може ґрунтуватися на моєму особистому досвіді участі у створенні вакцини від грипу, і мій особистий досвід не може бути підґрунтям для прийняття даної інформації як істинної. Відтак, інформація про всі обставини, що призвели до створення вакцини від грипу, відсутня в інформаційному обміні, вона узагальнена і генералізована в одній пропозиції, відокремлена від певного місця і часу, від ситуації, в якій створювалася, і т. д., і завдяки цьому набуває

в мас-медіа позаособистісного генералізованого характеру. Проте ми схильні приймати цю інформацію за істинну, оскільки попередній досвід нас переконує, що перші щеплення від інфекційних захворювань з'явилися за часів Пастера, тому це судження про наявність щеплення від грипу вписується в межі нашого досвіду.

А що означає «символічне» в понятті символічно генералізованих засобів комунікації? Сприймавши інформацію як істинну, ми вирушаємо робити щеплення, підтверджуючи тим самим взаємозв'язок селекції та мотивації як одну з головних рис символічно узагальнених засобів комунікації. Специфіка зв'язку між отриманою інформацією і нашими діями є символічною, адже ми діємо не в режимі «потреба — її задоволення», а в режимі деякої символічної небезпеки та її можливого уникнення.

Відмінність між кодом і процесом комунікації

«Найважливіше нововведення теорії засобів комунікації порівняно з попередніми теоріями влади полягає в тому, що вона розуміє феномен влади на підставі відмінності між кодом і процесом комунікації й тому не схильна приписувати владу як деяку якість чи здатність нікому із партнерів владних відносин» [Луман, 2001: с. 29].

У чому полягає відмінність між кодом і процесом комунікації? Візьмемо, до прикладу, судження у вигляді вказівки «напиши листа бабусі». Мета комунікації в цьому разі полягає в тому, що адресат має виконати певну дію. Однак він її може й не виконати. Таке судження можна віднести до сфери владних комунікацій, бо воно містить імпульс наказу. Процес комунікації у цьому разі полягає в передаванні самого повідомлення, а те, виконає чи не виконає адресат дію, залежить від комунікативного коду, що передбачає, стануться чи ні відповідні санкції (альтернативи уникнення) за невиконання названої дії.

Луман полюбить наголосити, що влада є керованою кодом комунікацією, і під кодом він розуміє таку структуру, котра для кожного довільного елемента в межах своєї царини релевантності може знайти й упорядкувати інший додатковий елемент. Будь-яка операція відбувається шляхом вибору однієї сторони із двох, і залежно від міри диференційованості система може одночасно мати безліч кодів (у політиці коди: правий/лівий, консервативний/прогресивний, агресивний/оборонний, авторитарний/демократичний тощо).

Бінарне кодування є двосторонньою формою, котра вможливорює перехід від однієї сторони до іншої, від однієї цінності до протилежної й навпаки, і це відбувається завдяки тому, що одна форма відрізняє себе як форма від інших форм.

Важливою характеристикою влади, на відміну від інших засобів комунікації, є те, що її код вимагає від партнерів, тобто від обох сторін комунікативних відносин, аби ті редукували комплексність діями, а не переживаннями. Інакше кажучи, влада — це особлива дія, спрямована на інші дії.

«Символічні генералізації вможливають часткове переведення процесу трансляції редукованої комплексності з рівня експліцитної комунікації на рівень комплементарного очікування, що розвантажує громіздкий, обтяжений

великими часовими витратами та огрублений через мовну експлікацію комунікативний процес» [Луман, 2001: с. 58]. Виявляється, можна здійснювати переведення комунікації на рівень очікування. Назагал суспільні комунікації ґрунтуються на очікуванні очікування: відправник не просто домагається від одержувача певної відповіді, він очікує від адресата певної відповіді, яка має надійти відповідно до отриманої інформації.

Що таке рівень експліцитної комунікації? Це рівень безпосередньої інтеракції, коли партнери комунікації перебувають у ситуації віч-на-віч. Символічно генералізовані засоби комунікації дають змогу розвантажити безпосередній процес комунікації, і це означає, що з'являється можливість виконати побажання владаря у ситуації відсутності безпосереднього наказу з його боку.

Влада без наказу

«Антиципація підлеглого відбувається на двох рівнях: він передбачає не тільки реакції владаря на відмову виконати побажання влади, тобто альтернативи уникнення, а й самі ці бажання. Можновладець навіть не потребує того, щоб віддавати підлеглому накази, позаяк той виконуватиме його повеління також і ненаказового характеру» [Луман, 2001: с. 59]. Виникає питання, якщо владар не потребує того, щоб віддавати підлеглому накази, то в якій формі тут здійснюється комунікація? Тут саме і спрацьовує механізм очікування очікування, про який уже йшлося вище. Оскільки Луман вирізняє два рівні антиципації влади — альтернативи уникнення та її змісту, то відповідно до цих двох рівнів тут задіяні різноманітні механізми символізації. Код влади має відрізнитися від тих символів, що беруть участь у процесі комунікації. Загалом Луманова комунікативна теорія влади лежить в основі його розуміння ризику.

Урядовість

Поняття «урядовості» Фуко вперше застосував у своєму лекційному курсі 1977–1978 року «Безпека, територія, населення». Вводячи його в ужиток, Фуко воліє дистанціюватися від поширених у сучасній політичній думці підходів, що пропонують розуміти «владу» через «державу». Тому не слід ототожнювати це поняття з «урядом» чи «державним» управлінням. Якщо припустити таке ототожнення, то тоді стають незрозумілими такі вислови Фуко, як «уведення урядовості в державу» чи «уведення урядовості в управління».

Тема урядовості має безпосередній стосунок до завдання дослідити феномен влади з точки зору ризику, оскільки ця тема стала приводом для спору, коли деякі дослідники угледіли в ній прагнення легітимувати ідею «суспільства ризику».

Під урядовістю Фуко розуміє певну модель управління, що змінюється від епохи до епохи й охоплює різноманітні практики управління, за допомоги яких люди або групи людей намагаються керувати поведінкою один одного. Ці практики дістають своє втілення у науковій, управлінській, моралістичній, педагогічній літературі, й тому не можна вважати, що суб'єктом урядовості може бути уряд або держава.

Згідно з Фуко, історично поняття урядовості формується приблизно у XVI столітті, і це пояснюється тим, що в Європі з'являється багато текстів про управління. Незважаючи на багатоманіття, всі ці тексти об'єднувало неприйняття книги Макіавеллі «Государ». Чому категорично відкидають цю працю? Насамперед це пов'язане із певним становищем государя в системі відносин влади.

Государ має зовнішнє і трансцендентне відношення щодо свого князівства. Для нього князівство виступає у вигляді власності, яку можна успадкувати, завоювати чи втратити. Тому всі рекомендації Макіавеллі спрямовані на те, щоби князь зміг захистити, а в ліпшому разі, збільшити, розширити свою власність. На думку Фуко, трактат Макіавеллі являє собою міркування стосовно вправності князя, спрямованої на збереження князівства. Саме тому цей трактат про вмільсть і вправність «антимакіавеллієвська література воліла замінити чимось іншим ... мистецтвом управляти: вмїти зберегти власне князівство зовсім не означає вмїти управляти» [Фуко, 2006: с. 188].

Слід зазначити, що поняття управління прийшло в політичний дискурс з інших сфер соціального життя, а саме: з педагогіки, домогосподарства, пасторської діяльності, сім'ї, коли практиками управління займаються чимало різних людей: батько сімейства, настоятель монастиря, педагог, учитель тощо. «Таким чином, існує одразу і множина форм правління, властивих державі, і іманентність практик управління стосовно держави; множина і іманентність відповідних форм діяльності, радикально протиставлених трансцендентній одиничності государя Макіавеллі». [Фуко, 2006: с. 189].

Поява урядовості як форми управління виражає нові форми мислення про владу та її здійснення. Ця форма мислення зорієнтована на нову реальність, якої виступає економіка, з її законами попиту та пропозиції, дефіциту, інфляції тощо, а її об'єктом стають не піддані держави, а населення. Урядовість з'являється тоді, коли мистецтво управління державою стає особливою діяльністю, яка передбачає орієнтацію на різноманітні форми знання, що охоплюють знання про суспільство і людину. Урядовість, як певна модель управління, на відміну від діяльності государя Макіавеллі, опікується здоров'ям, добробутом, процвітанням і щастям населення. Щоб управляти належним чином, щоб забезпечити щастя і добробут населенню, треба управляти з використанням певних знань, що їх надає економіка. Урядовість відрізняється від інших форм влади: суверенітету та дисципліни. Мета суверенної влади — це здійснення державної влади над підданими держави на певній території, збирання податків, призначення покарань. Мета дисциплінарної влади полягає в регулюванні та впорядкуванні поведінки мас людей згідно із правилами, статутами, розпорядженнями тощо, і нею охоплені різні соціальні інститути: школи, лікарні, в'язниці, фабрики та ін. Урядовість не скасовує дисципліну і суверенітет, а перебудовує їх відповідно до своєї мети.

Ризик і небезпека

Стисло схарактеризувавши специфіку розуміння природи влади у Лумана і Фуко, спробуємо на підставі цього розуміння викласти їхню концепцію ризику.

Як і в питанні природи влади, Луман вважає, що при дослідженні ризику необхідно дистанціюватися від індивідуалістично-утилітаристського його розуміння. Луман намагається реалізувати строго соціологічний підхід, що, на його думку, полягає у розумінні феномену ризику лише відповідно до смислу комунікацій. «Для цього потрібно додати теорію селективності всіх суспільних операцій, включно й зі спостереженням цих операцій і навіть тими структурами, що детермінують ці операції» [Луман, 2001: с. 3]. Про селективність комунікації вже згадувалося вище, коли йшлося про луманівське поняття символічно генералізованих засобів комунікації. Найпоширенішим підходом до вивчення ризику є підхід, пов'язаний із раціоналістичним розрахунком ізісків і збитків від прийняття того чи того рішення. Проте, на думку Лумана, раціональну постановку проблеми супроводжує сліпота. Ця сліпота пов'язана із певним способом спостереження, оскільки для Лумана будь-яке спостереження пов'язане із встановленням певних відмінностей. Раціональна постановка проблеми замикається у протиставленні ризику і визначеності.

Відповідно до Лумана, класичні концепції раціональності виникають у дослідників у результаті спостереження першого порядку. Тут ми стикаємося зі специфічними особливостями Луманової теоретичної системи, і тому варто коротенько прояснити, що він розуміє під двома рівнями спостереження.

Спостерігач першого порядку не здатен бачити власні умови спостереження, вони для нього залишаються сліпою плямою. Такою сліпою плямою можуть виступати цілі або цінності, які беззастережно поділяє спостерігач і яких він безпосередньо не усвідомлює. Спостерігач першого порядку виходить із припущення, що існують ризики (чи небезпеки) і що їх можна відповідним чином досліджувати, причому передбачається, що таке дослідження є об'єктивним, і тому він вважає, що точкою зору інших спостерігачів у такій ситуації можна знехтувати.

Спостереження другого порядку допомагає виявити цю сліпу пляму і дає можливість сформулювати іншу дихотомію, що вносить соціальний вимір у проблему ризику й відмовляється від раціоналістичного розрахунку можливого збитку. Спостереження другого порядку має здатність за допомоги «подвійного погляду» охопити те, що бачать спостерігачі першого порядку, і те, чого вони не бачать. На рівні другого порядку, при спостереженні спостереження, утворення понять потребує особливої ретельності. Спостерігач має використовувати розрізнення, бо інакше він не зможе позначити те, що спостерігає. Позначення можливі тільки на підставі розрізнення позначеного, а розбіжності слугують тому, щоби позначити одну чи іншу сторону розрізнення. Здійснення розрізнення передбачає наявність форми, що розділяє дві сторони розрізнення, і подальші операції можуть відбуватися з тієї чи іншої сторони форми. Форма керує спостерігачем, коли він позначає якесь спостереження як ризик, вона ж слугує певною межею, розрізом, що розділяє дві сторони, тому важливо вказувати, яка сторона є вихідною при здійсненні наступної операції.

Луман виокремлює два види розрізень:

1. Один вид розрізнення здійснюється у процесі сприйняття об'єктів зовнішнього світу. Це виокремлення об'єкта як об'єкта можливе за наяв-

ності його відмінності від навколишнього світу. Розбіжність є головним принципом, що дає змогу проявитися об'єктові. У разі спостереження об'єктів позначення і розрізнення збігаються.

2. Інший спосіб розрізнення пов'язаний із розрізненням понять. Наприклад, жінки/чоловіки, праве/неправе, гарячий/холодний, чеснота/гріх, хвала/осудження. Тут розрізнення і позначення не збігаються, оскільки розрізнивши чоловіків і жінок, предметом спостереження ми можемо зробити тільки одну сторону розрізнення, відповідним чином її позначивши.

У понятті ризику збігаються безліч розрізень. Ідеться не просто про опис світу якимось спостерігачем першого порядку, котрий бачить щось негативне або щось позитивне. Ідеться про феномен, який різним спостерігачам відкриває різні перспективи. Луман у ризику вбачає феномен множинної контингенції, що різним спостерігачам відкриває різні перспективи. Множинна контингенція означає невизначеність появи збитків. У майбутньому справа може дійти до збитків або не дійти. При цьому можна помислити різні перспективи спостереження із найрізноманітнішими думками спостерігачів стосовно того, чи варто приймати рішення, змиритися з ризиком чи ні. Тут слід спинитися на тому, що розуміє Луман під багатоступінчатим устроєм контингенції.

Багатоступінчатий устрій контингенції

«Рішення перекидає власне розрізнення “раніше” і “пізніше”. Якщо можна так висловитися, рішення до рішення є іншим, ніж після нього. До ухвалення рішення є альтернативи, що явно впливають із повсякденних очікувань. Поки не ясно, які з них будуть обрані. Будь-який вибір може бути іншим. Можна шукати підстави для того чи іншого вибору, висувати рішення залежно від обставин. Чи має відвідувач ресторану повернути тарілку супу, бо той пересолений...? Після ухвалення рішення вибір ясний — відвідувач висловив незадоволення і має миритися з наслідками. Те, що мало місце рішення, зараз видно з того, що зроблений вибір розглядається як контингентний і додані дії мотивовані цією контингентністю (а не тільки фактичністю досягнутого тим самим стану). (...) Отже, до ухвалення рішення є розрізнення альтернатив, після нього — додатково ще й ставлення до цього відношення, зокрема ставлення обраної альтернативи до даного розрізнення альтернатив. Обидві форми контингентності доходять єдності: відкрита контингентність і можливість-бути-також-іншим для ухваленого рішення. Рішення переводить контингентність з однієї форми в іншу; і те, що воно може це робити, гарантується завдяки тому, що контингентність конститується паралельно до очікувань, що структурують ситуацію. З необхідністю амбівалентною є й семантика “рішення”. (...)

Ця складна внутрішня структура рішення як перетворення контингентності проясняє, що розрізнення альтернатив може змінюватися під час і після ухвалення рішення. Рішення може відмовитися від колишніх очікувань і залучати нові, щоб утримати свою контингентність» [Луман, 2007: сс. 389–390].

У цьому великому уривку тексту ми бачимо Луманів аналіз дослідження природи ризику через зв'язок понять рішення, контингентності та очікування. Подія і збиток пов'язуються як два тимчасові стани контингенції, тобто подія може не відбутися і збиток може не виникнути. Часові контингенції провокують соціальні контингенції, і це означає, що при оцінюванні події неможливо домогтися єдиної точки зору.

Тут, вважає Луман, у спостереженні другого порядку відкривається нове розуміння ризику і з'являється розрізнення ризику і небезпеки. Для одного спостерігача збиток постає як ризик, а для іншого — як небезпека, чого насправді не можна побачити, перебуваючи у межах спостереження першого порядку.

Проблема ризику і зв'язування часу

Те, що питання ризику співвідносяться із проблемою часу, видно неозброєним оком. Проте ця очевидність не завжди стає предметом спеціального розгляду.

Будь-який вчинок передбачає певні цілі, спрямований у майбутнє і є своєрідним способом зв'язування часу; іншими словами, теперішнє, реально присутнє в мотиві вчинку, зв'язується з очікуваним результатом від вчинку в майбутньому. Як правило, він ґрунтується на нормативних регулятивах (право) і регулятивах обмежених ресурсів (економіка).

Нормативні регулятиви визначають життєдіяльність суспільства. Вони управляють на засадах дисципліни та покарань, тобто у своїй поведінці суб'єкт має виходити з чинних нормативних правил. Іншими словами, якщо ти не дотримуватимешся певних правил, то в майбутньому можеш зашкодити собі. Якщо не дотримуватимешся правил дорожнього руху, то в майбутньому можеш потрапити в аварію чи бути оштрафованим поліцією. Нормативні установки певним чином контролюють майбутнє, оскільки забороняють поведінку, що завдає шкоди.

Іншим регулятивом є обмеженість ресурсів. Наприклад, індивід відкладає запаси і робить заощадження на майбутнє, тим самим обмежуючи своє споживання. Це можна резюмувати в простій життєвій максимі: «Якщо ти з'їш усе сьогодні, то завтра тобі буде нічого їсти». Чому Луман протиставляє ризик і небезпеку? У широкому сенсі ці поняття синонімічні. Протиставлення ризику і небезпеки передбачає його соціальний вимір, і ризик приписується індивідуальному суб'єктові, а небезпека — колективному. На рівні предметного виміру і ризик, і небезпека збігаються. Скажімо, можливість руйнування будинку під час землетрусу або можливість потрапити в автомобільну аварію чи занедужати — явища в цьому сенсі однопорядкові, і необхідність розрізнення виникає лише в результаті зіставлення часового і соціального виміру.

Проблема ризику/небезпеки не може бути проаналізована ані за допомоги понять норми, ані за допомоги понять обмеженості ресурсів. Самі поняття виникають у результаті аналізу індивідуальної діяльності, це індивід орієнтується на окремі норми, і поняття винуватості (намір, провина) ґрунтовані на індивідуальному підході, з використанням їх не можна охопити важливі аспекти теперішньої ситуації. Також і ресурсне регулювання будується на підставі аналізу

індивідуальної діяльності, коли «економічні розрахунки виходять за межі своїх можливостей».

Майбутнє теперішнього і теперішнє майбутнього — темпоральна структура ризику

У підґрунті розрізнення ризику і небезпеки лежить процес атрибуції, утворюваний шляхом розрізнення теперішнього і майбутнього. Неабияке поширення нових технологій значно розширює простір ризику, ризиком охоплене все повсякденне життя людей. Стрімко зростає відмінність між минулим і майбутнім, відбувається зміна темпоральних структур, часова схема «стабільність/зміна» витісняється схемою «минуле/майбутнє». Очікування вже не можуть спиратися на минулий досвід, оскільки відбувається безпрецедентне пришвидшення суспільного розвитку, і в тому, що сьогодні розглядається як минуле чи майбутнє, потрібно навчитися розпізнавати інше теперішнє з його минулим або майбутнім, вважає Н. Луман.

«З огляду на час ризик є одним з аспектів розрізнення майбутнього теперішнього (künftigen Gegenwart) і теперішнього майбутнього (gegenwartigen Zukunft). Доводиться подвоювати перспективу виникнення збитку від ризику чи небезпеки. У майбутньому теперішній збиток може виникнути чи ні. Однак те, що в нинішньому теперішньому цього неможливо знати й доводиться записувати його на рахунок теперішнього майбутнього в якості невизначеності, уже багато в чому є нинішнім збитком. Люди занепокоєні, ...зазнають витрат, що можуть виявитися зайвими. Незалежно від того, виникне збиток у майбутньому теперішньому чи ні, він уже в будь-якому разі завдав шкоди в теперішньому» [Луман, 2001: с. 29]. Розрізнення Луманом майбутнього теперішнього і теперішнього майбутнього дає змогу точніше змодельувати темпоральну структуру ризику, і виявляється, що збиток від ризику можливий не тільки в майбутньому, а й у теперішньому, позаяк саме теперішнє можна сприймати під кутом зору ризику.

Для сучасного функційно диференційованого суспільства проблему ризику і пов'язану з нею нову форму зв'язування часу не можна розв'язати, використовуючи поняття норми та обмежених ресурсів. Традиційно час переживався не в схемі «минуле/майбутнє», а в схемі «раніше/після». Це привело до появи поняття руху (як єдності «раніше/після»), а потім, коли мислення вийшло на вищий щабель, – до розрізнення рухливого/нерухомого, тривкого/мінливого, сталості/зміни тощо, час виступил як репрезентація вічного у пронизаному рухом світі. Позиція спостереження є позицією нерухомого, і таке розуміння часу застаріває, місце розрізнення «раніше/після» заступає розрізнення «минуле/майбутнє», рух втрачає свою фундаментальну роль, і немає жодного руху з минулого через теперішнє в майбутнє. Справді, сучасне українське суспільство аж ніяк не сприймає себе як результат деякого безупинного руху від минулого через теперішнє до майбутнього, і минуле радше осмислюється як такий стан, який треба чи то подолати, чи то забути.

Теперішнє набуває парадоксальної форми, котру Луман називає парадоксом часу, воно являє собою якесь включене у час виключене третє, ані майбутнє, ані

минуле, але одночасно і те, і те. «Тиск часу накладається на тиск дії, — пише він. — Немає часу очікувати теоретичного прояснення. Старе правило “Спочатку думай, потім дій” втратило чинність разом із традиційною мудрістю» [Луман, 2001: с. 29].

Раціональне/іраціональне і проблема ризику

Традиційно дослідження ризиків відбувається в контексті вивчення раціональної або іраціональної поведінки. Однак слід погодитися з Луманом, що за всякою ризикованою поведінкою, яка відповідає стандартам раціонального чи припустимого, можна виявити спостерігачів, не згодних з цією оцінкою. Така розбіжність оцінок ґрунтована на розрізненні ризику/небезпеки. Ті, для кого ця поведінка загрожує небезпекою, судитимуть інакше, ніж ті, хто приймає рішення і бере участь у ньому. Такий конфлікт буде постійно відтворюватися, і не існує позиції, котра могла б розв'язати його суперраціонально або етично.

Екологічні ризики

Для Лумана проблема ризику — це проблема рішення, і вона є політичною, оскільки вона не розв'язується ані шляхом консенсусу, ані положеннями етики. Її можна розв'язувати тільки політично, самі рішення, своєю чергою, можуть бути ризикованими й не мати достатнього консенсусу. Луман певен, що суспільство має уявляти своє майбутнє не в модусі ризику, а в модусі небезпеки. Утім, існують політичні сили, зокрема економісти, екологи, зацікавлені в тому, щоб подавати майбутнє не в якості небезпеки, а як результат рішення. Глобальні ефекти, що їм вони намагаються запобігти, виходять за межі того чи того рішення. «Люди гадають, що можуть говорити про екологічно або економічно хибні рішення, тоді як у разі глобальних ефектів проблема полягає в тому, що неможливо виявити ані хибних, ані правильних рішень. (...) Політика потрібна для того, щоб розв'язати те, що неможливо розв'язати ані за допомоги правильних, ані за допомоги хибних рішень» [Луман, 2001: с. 76].

Відповідно до розроблюваної концепції ризику Луман прагне висловити свою позицію щодо дедалі поширюваного екологічного руху. У 1986 році він видає книгу «Екологічна комунікація. Чи може сучасне суспільство протистояти екологічним ризикам?». Як відомо, у 1970-х роках в Німеччині склався потужний екологічний рух, що досяг істотного політичного та суспільного впливу, й було засновано партію «зелених».

Відповідь на поставлене в монографії питання Луман шукає в головних теоретичних засновках концепції, яку він розвиває. Сучасне суспільство складається з ізольованих підсистем — політики, економіки, права, науки, релігії, виховання, що їх характеризує особливий бінарний код, покладений в основу диференціації системи. Так, наприклад, економіка працює з кодом «мати/немати», наука працює з кодом «істинний/хибний», сучасна політична система з кодом «уряд/опозиція». Жодна із цих підсистем не може перебрати на себе завдання створити універсальний код, завдяки якому можна було б управляти всіма підсистемами суспільства.

Звісно, між економікою і політикою, між мистецтвом і релігією, між наукою і правом існують різноманітні взаємовідносини. До прикладу, політика може заборонити тому чи тому митцеві виставляти свої роботи в галереях, проте код політики залишається зовнішнім для мистецтва, він не може бути трансформований у код мистецтва, оскільки за допомоги цього коду не можна створити жодного твору мистецтва.

Соціальні системи зорганізовані інакше, вони являють собою аутопойетичні системи, що функціують за власною логікою, для них інші системи виступають як зовнішній світ, на який вони реагують відповідно до власної системної логіки. Зовнішній світ може викликати в системі подразнення, на яке вона відповідає дією. Проте одна система не може управляти іншою системою.

У сучасних, високодиференційованих суспільствах немає такого місця, із якого спостерігач або спостерігачі могли б оглядати геть усе суспільство, хоча тільки таке універсальне місце могло б дати спостерігачеві можливість застерігати суспільство щодо небезпек чи вказувати шляхи їх уникнення. Саме тому на питання, поставлене у назві своєї книги, Луман відповідає негативно.

Луман визнає, що влада вживає якихось заходів для захисту навколишнього середовища, встановлюють певні норми викидів, закривають атомні електростанції тощо. Однак це не означає, що на політичну систему можна вплинути ззовні, що нею можна управляти, домагаючись вживати по-справжньому «ефективних» заходів. Найбільше, що можна зробити, — це викликати подразнення політичної системи, проте реагувати на зовнішній подразник вона буде відповідно до свого бінарного коду.

Ризик влади — недостатність влади

У разі влади люди бояться зловживання з боку владаря. Ризик влади насамперед пов'язують з авторитарним правлінням, тиранією й уявляють її в образі тирана, який свавільно розпоряджається своєю владою. Проблема ризику залежить від владних структур і має розв'язуватися в кожному випадку конкретно. Поняття ризику йде на зміну старому концептові зловживання владою. Луман вважає, що колишні уявлення про «структурне насильство», «панівні класи» не відбивають реальність. З його погляду, те, що колись завжди поставало як загроза «надмірної влади», у новий час розпізнають також і як небезпеку недостатньої влади. Звідси випливає ризик нового роду, а саме ризик втрати функційності, явної неефективності й розпаду влади, який, коли уявнюється, лише зростає. Показовим прикладом відсутності ефективності управлінських рішень може послугувати випадок, узятий із політичного життя сучасної України.

У листопаді 2019-го в Одеській затоці зазнав біди танкер «Delfi», що ходив під прапором Молдови, його зірвало з якоря. У ніч на 22 листопада йому вдалося закріпитися якорем на відстані однієї милі від берега в районі одеського пляжу «Дельфін». Власник судна мав до 31 березня 2020 року вжити заходів для підйому і виведення затонулого танкера з акваторії морського порту. 1 квітня генпрокуратура взяла цю справу під свій контроль. 22 червня прокуратура Одеської області розпочала кримінальне впровадження за фактом невжиття за-

ходів для ліквідації наслідків екологічного забруднення акваторії в місці аварійного перебування судна «Delfi».

4 червня під час робочої поїздки до Одеської області Президент В. Зеленський ознайомився зі станом справ щодо ліквідації наслідків аварії танкера «Delfi». Глава держави наголосив, що роботи з ліквідації аварії треба було розпочати ще в листопаді 2019 року, проте судовласник продемонстрував свою безвідповідальність і фактично забув про танкер. Президент закликав виконати роботи до 20 липня. Проте до 20 липня нічого не було зроблено, а 21 липня Адміністрація морських портів України (АМПУ) зажадала від судовласника танкера передати їй право евакуювати аварійний танкер.

10 серпня Президент поцікавився перебігом робіт з підйому танкера і зажадав негайно вирішити питання ліквідації наслідків аварії судна. АМПУ оголосила конкурс на підняття затонулого танкера «Delfi». 27 червня процес ліквідації танкера перейшов до держави, а експертна комісія ДСНС України остаточно визнала ситуацію як надзвичайну місцевого рівня. Після аварії корабля вміст нафтопродуктів у цій акваторії став більшим за норму у 157 разів, утворилася пляма з нафтопродуктів розміром 7,5 тис. квадратних метрів.

26 серпня танкер спромоглися підняти з лежачого положення, і тільки до середини жовтня 2020 року вдалося впоратися із катастрофою.

На цьому прикладі ми бачимо, що мірою суспільного розвитку зростає потреба в рішеннях, і це зростання не здатні перекрити жодні досягнення в царині ухвалення і трансляції рішень; їхній тягар не може бути покладений на одну-єдину інстанцію, що могла б забезпечити управління з єдиного центру, тобто організація рішень і ланцюгова трансляція влади стають проблемою.

Ланцюгова трансляція влади та її ризику

Ланцюгова трансляція влади передбачає такий порядок влади, що пов'язує більш як двох партнерів у тому сенсі, що *A* має владу над *B*, *B* панує над *C*, який, своєю чергою, розпоряджається владою стосовно *D*, і так далі, поки ланцюг не закінчиться на одному з партнерів, котрий уже не має жодної влади. Утім, одного лише каузального зв'язку між джерелами влади стає недостатньо. Тому про зчеплення дій можна говорити лише в тому разі, якщо *A* здатен не тільки приписувати дії *B*, а й визначати способи виконання своєї влади, тобто в тому разі, якщо *A* здатен розпорядитися і тією владою, що її *B* застосовує щодо *C*. «Інакше кажучи, у ситуації, коли король щось наказує генералові, генерал дає якісь указівки своїй дружині, яка повеліває щось виконати своєму посильному, котрий, своєю чергою, внаслідок свого становища тиранить сусідів, жодного зчеплення владних дій ще не утворюється. Воно виникає тоді й тільки тоді, коли владар здатен контролювати будь-яку ланку владного ланцюга» [Луман, 2001: с. 64].

Однак своєрідність процесів влади, що відбуваються у формі ланцюга, може призвести до виникнення зворотного потоку владних повноважень, коли влада системи починає перевершувати можливий селективний потенціал окремого владаря й окремі елементи в ланцюзі влади можуть набути самостійного характеру. Так виникає влада підлеглого над своїм начальником, начальника — над міністром, міністра — над його партійною фракцією.

Утворення обернено спрямованої влади у владних ланцюгах може виявитися однією з умов, що породжують ризики у структурі влади. Така зворотно спрямована влада у владних відносинах ставить під сумнів твердження деяких теоретиків, що влада — це порушена комунікація, де під порушеною комунікацією розуміють відсутність зворотного зв'язку між начальником і підлеглим. Класичним прикладом такого порушеного зв'язку є ідея «паноптикуму Бентама».

Наглядач, який перебуває в центрі — у наглядовій вежі, — завдяки широким вікнам внутрішніх стін камер здатен стежити за поведінкою будь-кого з ув'язнених. Понад те, спостереження здійснюється таким чином, що спостережуваний не має і не може знати, коли, хто і з якої причини спостерігає за ним. Тут нібито здійснюється принцип «порушеної комунікації», влада в особі «великого наглядача» має бачити, але сама залишатися невидимою.

Постає питання, чи спростовує цей сюжет головну тезу Лумана про владу як комунікацію, чи є влада порушеною комунікацією? Влада в даному разі виступає як інститут зі здійснення санкцій. Проте у більшості випадків до насильства вдаються через брак влади, оскільки загальним визначенням влади є розуміння її як інстанції, що встановлює передумови рішень для інших.

Розуміння Луманом влади відрізняється від типових уявлень, коли влада асоціюється з фізичним насильством, гнобленням, маніпуляцією тощо. Прямі асоціації сили влади та її небезпек, за Луманом, відповідає лише архаїчним суспільствам. Там влада сполучена з особистістю володаря, а не його роллю. У диференційованому суспільстві влада формується у символічно генералізований засіб комунікації (універсальність, безособовість, узагальненість смислових орієнтацій).

Зростання розбіжності між можливістю і дійсністю — нові виклики влади

Луман вважає, що зі зростанням процесів диференціації збільшується розбіжність між можливістю і дійсністю. Така розбіжність може означати, що сфера ефективних можливих дій або звужується, або зростає. Джерело ризику полягає в тому, що влада не реалізує своїх власних можливостей. Щоб визначити спектр можливостей влади, розглянемо діяльність влади щодо боротьби з епідемією зараз і в новий час. Ми побачимо, що в разі боротьби з епідемією влада нового часу могла ввести карантин і запровадити найелементарніші гігієнічні норми, натомість сучасна влада має незмірно більший спектр можливостей, включно з лікарнями, щепленнями та методами визначення рівня захворюваності в кожному районі.

Ризик і рефлексійне управління у парадигмі Фуко

Дослідники, що продовжують розвивати фукіанську концепцію урядовості, говорять про ймовірний зсув у парадигмі управління. Якщо Фуко зробив предметом аналізу впровадження урядовості в державу, то до цього процесу приєд-

нався новий не менш важливий процес — упровадження урядовості в управління.

Впровадження урядовості в управління по-новому формулює теми ризику. Для цієї методології ризик — це обчислювана раціональність, що зумовлена аналізом певних форм політичних технологій, і ці технології намагаються управляти ризиками, залучаючи для цього соціальне страхування і ситуативне запобігання злочинам.

В аналітиці управління ризик розуміють як особливу реальність, що доступна впливу і втручанню. Наприклад, старий будинок, зношена машина, епідемічна ситуація, морська подорож та інше можуть виступити як об'єкти, що приховують у собі певну небезпеку: старий будинок може обвалитися, зношена машина потрапити в аварію, епідемія призвести до зараження, морська подорож до аварії судна. Всіма цими процесами можна управляти: полагодити будинок, купити нову машину, залишити місце епідемії тощо.

Рефлексійне управління означає, що предметом управління стає не народонаселення з його добробутом, здоров'ям, міграцією, народжуваністю, смертністю, а перетворення діяльності наявних управлінських інститутів. Ризик виступає як спосіб репрезентації подій, форма міркування, що дозволяє деяким чином зробити події обчислюваними (Ф. Евальд).

Для представників цього напрямку ризик — це не результат рішення, на чому наполягає Луман, а форма міркування. Наприклад, висловлення «ваш будинок може згоріти» — це форма міркування, що не має стосунку до рішення і пов'язаного з ним вибору з-поміж різноманітних альтернатив. Звідси випливає судження, що все можна розглядати як ризик і все можна застрахувати. У такому судженні продукується ризик, а страхування робить необчислюване обчислюваним.

Проте таке розуміння ризику не можна віднести до сфери управлінських рішень. Тут відбувається мимовільна зміна предмета міркування. Ризик пов'язаний із рішенням, незалежно від природи цього рішення, хай воно буде політичним, економічним чи управлінським.

Страховий ризик зовсім не обов'язково пов'язаний із певним рішенням. Він насправді постає як техніка обчислення ризику. Соціальне страхування автори розглядають як різновид соціального управління із пов'язаним з ним поняттям соціальної справедливості. Для соціального страхування характерно, що індивіди набувають права не як індивіди, а як члени різних колективів, визначених професією, різних видів зайнятості або різних вікових когорт. Страховий ризик показує, що управління змінює форму ідентичності, соціальні ідентичності починають набувати форми, що не зводиться до громадянських, політичних або юридичних ідентичностей ліберального суб'єкта.

Управління ризиками на новому етапі виходить з-під безпосередньої опіки держави. Сучасний суб'єкт прагне дистанціюватися від інших суб'єктів і держави. Наприклад, використовуючи епідемічні дані, він намагається уникнути ситуацій, здатних заподіяти шкоди його здоров'ю. Завдання влади полягає в тому, щоб не контролювати й управляти діяльністю індивіда, а надавати йому ринок послуг та експертизи.

Суб'єкт залічується до групи, що наділяється правами і включає партнерство з інститутом експертів. Цим групам дозволено управління собою і власною політичною мобілізацією. Наприклад, візьмемо кондомініум, що являє собою юридичну особу, створену для презентації спільних інтересів співвласників. У цьому разі держава відстороняється від управління багатоквартирним будинком за допомоги ЖЕКів, управління переходить до зборів мешканців, котрі вирішують, хто буде обслуговувати будинок, які будуть внески на його утримання, як витратити кошти — ремонтувати, модернізувати, змінювати. Відповідно й ризики, пов'язані з його експлуатацією, перебирає на себе не держава, а збори мешканців.

Виникають нові ідентичності, в цьому разі мешканець будинку перетворюється на члена кондомініуму. Уряд оперує локальними солідарностями різних агрегатів, а не властивостями соціально ідентифікованого громадянина, відповідального перед суспільством і державою.

Висновки

Проблема ризику, пов'язана зі здійсненням влади, потребує переосмислення традиційних уявлень про владу. Переосмислення потребують також її образи закону і суверенітету, дисциплінарного панування в рамках сучасних форм управління. Інформаційна теорія влади, розроблена Н. Луманом, і концепція урядовості М. Фуко спрямовані проти ідеології суб'єкта, коли владний суб'єкт є одним з ефективних засобів і образів влади. І для Фуко, і для Лумана влада іманентна своїм власним проявам, вона синхронна будь-яким перетворенням у макроструктурах суспільства і перебуває не поза, а всередині них.

Для Лумана ризик влади — це ризик рішення. Тема ризику лежить зовсім не в царині предметного виміру, її треба шукати у стані темпорального та соціального виміру. Проте сучасне суспільство має уявляти ймовірні загрози не в модусі ризику, а в модусі небезпеки. Проблема полягає в тому, що неможливо виявити ані хибні, ані правильні рішення. Якщо рішення вже ухвалено, уникнути ризику неможливо. Якщо немає рішень, вільних від ризику, треба відмовитися і від надії, що примноження досліджень і знань дасть змогу перейти від ризику до надійності.

Позиції Лумана протистоять послідовники М. Фуко, котрі доповнюють концепцію урядовості ідеєю рефлексійного управління. Рефлексійне управління абстрагується від проблем рішення. Для цього напряду ризик — це спосіб уявлення про світ. Тому завдання управління полягає в тому, аби виявити ризиковані об'єкти й відповідно скоординувати завдання управління, а також визначити заходи зі скасування чи зменшення ризику.

Індустріальне суспільство намагалося забезпечити себе за допомоги певного соціального договору проти породжуваних таким суспільством небезпек і збитків. Було створено систему приватного і суспільного страхування.

Сучасне суспільство піддає сумніву принцип страхування, оскільки воно не здатне застрахувати себе від меганебезпек ядерної енергетики чи катастрофічної зміни клімату. Руйнуються чотири опори «обчислюваних ризиків»: компен-

сація, обмеження, безпека та обчислення. Ризик перестав бути обчислюваним, і його необчислюваність характеризує сучасний стан суспільства.

Джерела

- Донзло, Ж., Гордон, К. (2008). Управление либеральными обществами. *Логос*, 2, 65.
- Каплун, В. (2019). Перестать мыслить «власть» через «государство». *Логос*, 2, 29.
- Луман, Н. (2001). *Власть*. Москва: Практис.
- Луман, Н. (2007). *Социальные системы*. Санкт-Петербург: Наука.
- Фуко, М. (2006). Субъект и власть. В: М. Фуко, *Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления, интервью*. Москва: Практис.
- Dean, M. (1999). *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. London: Sage.
- The Foucault Effect Studies in Governmentality* (1991). Chicago: University of Chicago Press.

Отримано 05.11.2021

References

- Dean, M. (1999). *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. London: Sage.
- Donzelot, J., Gordon, C. (2008). Governing Liberal Societies. [In Russian]. *Logos*, 2, 65. [=Донзло, Гордон 2008]
- Foucault, M. (2006). Subject and power. [In Russian]. In: M. Foucault, *Intellectuals and Power: Selected Political Articles, Speeches, Interviews*. Moscow: Praxis. [=Фуко 2006]
- Kaploun, V. (2019). Stop Thinking «Power» through «State». [In Russian]. *Logos*, 2, 29. [=Каплун 2019]
- Luhmann, N. (2001). *Power*. [In Russian]. Moscow: Praxis. [=Луман 2001]
- Luhmann, N. (2007). *Social systems*. [In Russian]. St. Petersburg: Nauka. [=Луман 2007]
- The Foucault Effect Studies in Governmentality* (1991). Chicago: University of Chicago Press.

Received 05.11.2021

ВИКТОР БУРЛАЧУК

Влада як джерело ризику

Проблема ризику, пов'язана з відправленням влади, потребує переосмислення традиційних уявлень про владу. Переосмислення потребують її образи закону та суверенітету, дисциплінарного панування в рамках сучасних форм управління. Інформаційна теорія влади, розроблена М. Луманом, та концепція урядовості М. Фуко спрямовані проти ідеології суб'єкта, де суб'єкт владарювання є одним з ефективних засобів та образів влади. Як для Фуко, так і для Лумана влада іманентна своїм власним проявам, вона синхронна будь-яким перетворенням у макроструктурах суспільства і перебуває не за межами, а всередині них.

Для Лумана ризик влади — це ризик вирішення. Тема ризику лежить зовсім не у сфері предметного виміру, її треба шукати у стані темпорального та соціального виміру. Проте сучасне суспільство має уявляти можливі загрози не у модусі ризику, а у модусі небезпеки. Проблема полягає в тому, що неможливо виявити ані хибні, ані слушні рішення. Якщо рішення ухвалено, ризику уникнути не можна. Якщо немає рішень, вільних від ризику, збільшення досліджень і знань не надає можливості перейти від ризику до надійності.

Позиції Лумана протистоять послідовники М. Фуко, які доповнюють концепцію урядовості ідеєю рефлексійного управління. Рефлексійне управління абстрагується від проблем вирішення. Для цього напряму ризик — це спосіб уявлення про світ. Тому завдання управління полягає в тому, щоб виявити ризиковані об'єкти та відповідно скоординувати завдання управління та визначити заходи щодо скасування або зменшення ризику.

Індустріальне суспільство намагалося забезпечити себе за допомоги якогось соціального договору проти небезпек і шкоди, породжуваних таким суспільством. Було створено систему приватного та соціального страхування.

Сучасне суспільство ставить під сумнів принцип страхування, оскільки воно не здатне застрахувати себе від меганебезпек ядерної енергетики або катастрофічної зміни клімату. Руйнуються чотири підпори «обчислюваних ризиків»: компенсація, обмеження, безпека та обчислення.

Ризик перестав бути обчислюваним. Його необчислюваність характеризує сучасний стан суспільства.

Ключові слова: ризик, влада, урядовість, управління, Луман, Фуко

ВИКТОР БУРЛАЧУК

Власть как источник риска

Проблема риска, связанная с отправлением власти, требует переосмысления традиционных представлений о власти. В переосмыслении нуждаются ее образы закона и суверенитета, дисциплинарного господства в рамках современных форм управления. Информационная теория власти, разработанная Н. Луманом, и концепция правительственности М. Фуко направлены против идеологии субъекта, где властвующий субъект является одним из эффективных средств и образов власти. Как для Фуко, так и для Лумана власть имманентна своим собственным проявлениям, она синхронна всяким преобразованиям в макроструктурах общества и находится не вне, а внутри них.

Для Лумана риск власти — это риск решения. Тема риска лежит совсем не в области предметного измерения, ее надо искать в состоянии временного и социального измерения. Однако современное общество должно представлять возможные угрозы не в модусе риска, а в модусе опасности. Проблема заключается в том, что невозможно выявить ни ложных, ни верных решений. Если решение принимается, риска избежать нельзя. Если нет решений, свободных от риска, умножение исследований и знаний не позволит перейти от риска к надежности.

Позиции Лумана противостоят последователи М. Фуко, которые дополняют концепцию правительственности идеей рефлексивного управления. Рефлексивное управление абстрагируется от проблем решения. Для этого направления риск — это способ представления о мире. Поэтому задача управления заключается в том, чтобы выявить рискованные объекты и соответственно скоординировать задачи управления и определить меры по упразднению или уменьшению риска.

Индустриальное общество пыталось обезопасить себя посредством некоего социального договора против порождаемых данным обществом опасностей и ущерба. Была создана система частного и общественного страхования.

Современное общество подвергает сомнению принцип страхования, поскольку оно не способно застраховать себя от мегаопасностей ядерной энергетики или катастрофического изменения климата. Рушатся четыре опоры «вычислимых рисков»: компенсация, ограничение, безопасность и вычисление.

Риск перестал быть вычислимым. Его невычислимость характеризует современное состояние общества.

Ключевые слова: риск, власть, правительственность, управление, Луман, Фуко

VICTOR BURLACHUK

Power as a Source of Risk

The problem of risk connected with the power administration requires a rethinking of traditional ideas about power. Its images of law and sovereignty, disciplinary domination within the framework of

modern forms of government need to be rethought. The information theory of power developed by N. Luhmann and the concept of governmentality of M. Foucault are directed against the ideology of the subject, where the ruling subject is one of the effective means and images of power. For both Foucault and Luhmann, power is immanent in its own manifestations, it is synchronous with all transformations in the macrostructures of society and is not outside, but inside.

For Luhmann, the risk of power is the risk of a decision. The topic of risk is not at all in the domain of the subject dimension; it must be sought in the state of the temporal and social dimension. However, modern society should present possible threats not in the risk mode, but in the danger mode. The problem is that it is impossible to identify false or correct decisions. Once the decision is made, the risk cannot be avoided. If there are no risk-free solutions, the multiplication of research and knowledge would not make it possible to move from risk to reliability.

Luhmann's position is opposed by the followers of M. Foucault, who supplement the concept of government with the idea of reflexive control. Reflexive control abstracts from solution problems. For this direction, risk is a way of thinking about the world. Therefore, the task of management is to identify risky objects and accordingly coordinate management tasks and determine measures to eliminate or reduce the risk. The industrial society tried to protect itself by means of some kind of social contract against the dangers and damage generated by this society. A system of private and public insurance was established.

Modern society questions the principle of insurance because it is unable to insure itself against the mega-hazards of nuclear energy or catastrophic climate change. The four pillars of «computable risks» are crumbling: compensation, constraint, security and computation.

The risk has ceased to be calculable. Its incalculability characterizes the current state of society.

Keywords: risk, power, governmentality, governance, Luhmann, Foucault